МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РІВНЯ САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ ТА НЕПРАВДИ ЯК ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ БАЖАНОСТІ В РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ СФЕРАХ БУТТЯ

Виконав: студент ІІ курсу, групи 8.0532-з-дн
спеціальності 053– Психологія
освітня програма: Психологія
Жестков Михайло Юрійович
Керівник: Неманежина А.О. викладач
кафедри психології
Науковий консультант: Губа Н.О., к.психол.н., доцент, завідувач кафедри психології
Рецензент: Железнякова Ю.В. к.психол.н., доцент кафедри психології

Запоріжжя – 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістерський
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2024 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Жесткову Михайлу Юрійовичу

Тема роботи Взаємозв'язок рівня самооцінки особистості та неправди як основи соціальної бажаності в різних соціальних сферах буття

керівник роботи Неманежина А.О. викладач кафедри психології

Науковий консультант: Губа Н.О., к.психол.н., доцент, завідувач кафедри психології

затверджені наказом ЗНУ від «26» 09 2023 року № 1504-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: проаналізувати поняття самооцінки та її структуру; розглянути фактори, що впливають на самооцінку. дослідити види та функції неправди; визначити особливості соціальної бажаності та її роль у поведінці людини; встановити взаємозв'язок самооцінки та неправди в різних психологічних теоріях.

5. Перелік графічного матеріалу: 1 таблиця, 6 рисунків

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання Прийняв
Вступ	Неманежина А.О., викладач Губа Н.О., доцент		
Розділ 1	Неманежина А.О., викладач Губа Н.О., доцент		
Розділ 2	Неманежина А.О., викладач Губа Н.О., доцент		
Розділ 3	Неманежина А.О., викладач Губа Н.О., доцент		
Висновки	Неманежина А.О., викладач Губа Н.О., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень 2023 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2023 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2023 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	червень-липень 2023	Виконано
5	Робота над третім розділом	вересень-жовтень 2023 р.	Виконано
6	Написання висновків	листопад-грудень 2023 р.	Виконано
7	Передзахист	січень 2023 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	лютий 2023 р.	Виконано

Студент _____М.Ю. Жестков

Керівник роботи _____ А.О. Неманежина

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ О. М. Гредінарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 65 сторінок, 1 таблиця, 6 рисунків, 60 джерел.

Об’єктом дослідження є: феномен неправди як основа соціальної бажаності особистості.

Предметом дослідження є: взаємозв'язок рівня самооцінки особистості та неправди як основи соціальної бажаності в різних соціальних сферах буття.

Мета дослідження: провести теоретичний аналіз соціальної бажаності та її роль у поведінці людини, визначити чи є прямий зв'язок рівня самооцінки особистості та неправди як основи соціальної бажаності в різних соціальних сферах буття.

Гіпотеза: існує прямий зв'язок між самооцінкою та неправдою як соціальною бажаністю, а саме, чим вище самооцінка до рівня неадекватної, тим вище тенденція представляти себе з найкращої сторони, що призводить до спотворення інформації про себе та свої вчинки.

Методи дослідження. У роботі застосовувались теоретичні методи (теоретико-порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що нами було проведено теоретичний аналіз соціальної бажаності та визначено її роль у поведінці людини, встановлено взаємозв’язок рівня самооцінки особистості та неправди як основи соціальної бажаності в різних соціальних сферах буття.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані в практичній діяльності психолога при роботі з підвищення самооцінки, розвитку навичок спілкування, при будуванні більш довірчих та здорових стосунках особистості з іншими людьми.

САМООЦІНКА ОСОБИСТОСТІ, НЕПРАВДА, СОЦІАЛЬНА БАЖАНІСТЬ, БРЕХНЯ, ОБМАН, РІВЕНЬ ДОМАГАНЬ.

SUMMARY

Zhestkov M. Yu. The Correlation between the Level of Self-Esteem of an Individual and Untruth as the Basis of Social Desirability in Various Social Spheres of Life.

Master's thesis: 65 pages, 1 table, 6 figures, 60 sources.

The object of the study is: the phenomenon of untruth as the basis of the social desirability of an individual.

The subject of the study is: the relationship between the level of self-esteem of an individual and falsehood as the basis of social desirability in various social spheres of life.

The purpose of the study: to conduct a theoretical analysis of social desirability and its role in human behavior, to determine whether there is a direct connection between the level of self-esteem of an individual and untruth as the basis of social desirability in various social spheres of life.

Hypothesis: there is a direct relationship between self-esteem and falsehood as a social desirability, namely, the higher the self-esteem to the level of inadequate, the higher the tendency to present oneself from the best side, which leads to distortion of information about oneself and one's actions.

Research methods. Theoretical methods were used in the work (theoretical and comparative analysis of psychological and pedagogical literature on the researched problem).

The scientific novelty of the study lies in the fact that we conducted a theoretical analysis of social desirability and determined its role in human behavior, established the relationship between the level of self-esteem of an individual and untruth as the basis of social desirability in various social spheres of life.

The practical significance of the research lies in the fact that the research materials can be used in the practical activities of a psychologist when working to improve self-esteem, develop communication skills, and build more trusting and healthy personal relationships with other people.

PERSONALITY SELF-ASSESSMENT, LIE, SOCIAL DESIRABILITY, LIES, DECEPTION, LEVEL OF HARASSMENT.

ЗМІСТ

ВСТУП…… 7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ……..... 10
1.1. Поняття самооцінки та її структура……. 10
1.2. Фактори, що впливають на самооцінку……...…… 19
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РІВНЯ САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ ТА НЕПРАВДИ ЯК ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ БАЖАНОСТІ В РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ СФЕРАХ БУТТЯ……... 27
2.1. Види та функції неправди …… 27
2.2. Соціальна бажаність та її роль у поведінці людини……... 36
2.3. Взаємозв'язок самооцінки та неправди в різних психологічних теоріях…… 42
ВИСНОВКИ……... 55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……. 60

ВСТУП

Актуальність дослідження. У гуманітарних науках останнім часом стрімко зріс інтерес до проблем розуміння сутності правди та її психологічних антиподів – брехні, обману та неправди. Причини актуальності цих проблем очевидні: широке поширення комунікативних явищ зумовлює їх соціальну значущість і викликає нагальну потребу їх вивчення. Ще кілька років тому аналізом причин обману у дітей і дорослих займалися в основному педагоги і юристи, а правда була предметом дослідження фахівців з психології особистості. У зв'язку зі зміною соціальної ситуації в країні ці теми зараз цікавлять науковців різних спеціальностей.

У масовій груповій свідомості неправда є межею між нормою, мораллю та правдою як важливими і фундаментальними екзистенційними цінностями. Як складний інтенціональний аспект пізнавальної та моральної сфери особистості, неправда супроводжує всі способи людського спілкування в усіх аспектах суспільного життя. Неправда, обман, брехня – явище, властиве особистості як суб'єкту соціальної взаємодії. Для визначення неправди використовуються різні категорії, але в повсякденній свідомості неправда (брехня) асоціюється з негативною, несхвалюваною дією або процесом, який породжує її в результаті маніпулювання свідомістю іншої людини.

Відомі українські вчені, такі як: Татенко В. досліджує психологічні аспекти брехні та обману, а також способи їх виявлення. Максименко С. вивчає етичні аспекти брехні та пропаганди. Карась Т. вивчає етичні аспекти неправди.

Іноземні дослідники, такі як відомий психолог П. Екман, досліджував міміку та поведінку людей, які говорять неправду. Д. Левіс є автор книги "Про брехню", в якій він досліджує різні аспекти брехні та

обману. Філософ С. Тулмін досліджує етичні аспекти брехні та пропаганди. Шоу С. П. досліджує психологію брехні та обману. Франкфурт Г. досліджує етичні аспекти неправди.

Рівень самооцінки та неправда як основа соціальної бажаності – це складні аспекти особистості, які можуть мати значний вплив на поведінку людини в різних соціальних сферах.

Актуальність і недостатній рівень розробки означеної проблеми зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи магістра: «Взаємозв'язок рівня самооцінки особистості та неправди як основи соціальної бажаності в різних соціальних сферах буття».

Об’єктом дослідження є: феномен неправди як основа соціальної бажаності особистості.

Предметом дослідження є: взаємозв'язок рівня самооцінки особистості та неправди як основи соціальної бажаності в різних соціальних сферах буття.

Мета дослідження: провести теоретичний аналіз соціальної бажаності та її роль у поведінці людини, визначити чи є прямий зв'язок рівня самооцінки особистості та неправди як основи соціальної бажаності в різних соціальних сферах буття.

Гіпотеза: існує прямий зв'язок між самооцінкою та неправдою як соціальною бажаністю, а саме, чим вище самооцінка до рівня неадекватної, тим вище тенденція представляти себе з найкращої сторони, що призводить до спотворення інформації про себе та свої вчинки.

У відповідності з метою та гіпотезою визначені завдання дослідження:

1. Проаналізувати поняття самооцінки та її структуру.
2. Розглянути фактори, що впливають на самооцінку.
3. Дослідити види та функції неправди.
4. Визначити особливості соціальної бажаності та її роль у поведінці людини.

5. Встановити взаємозв'язок самооцінки та неправди в різних психологічних теоріях.

Методи дослідження. У роботі застосовувались теоретичні методи (теоретико-порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що нами було проведено теоретичний аналіз соціальної бажаності та визначено її роль у поведінці людини, встановлено взаємозв’язок рівня самооцінки особистості та неправди як основи соціальної бажаності в різних соціальних сферах буття.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані в практичній діяльності психолога при роботі з підвищення самооцінки, розвитку навичок спілкування, при будуванні більш довірчих та здорових стосунках особистості з іншими людьми.

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечувались методологічним обґрунтуванням вихідних положень; використанням методів, адекватних меті та завданням дослідження.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Поняття самооцінки та її структура

У контексті сучасної особистісно-орієнтованої освітньої парадигми все більшого значення набувають суб'єктивні якості особистості, особливо самооцінка. Проблема самооцінки особистості є однією з найбільш досліджених у психолого-педагогічній теорії.

Самооцінка, як свідчать дослідження Г. Костюка, В. Століна, К. Левіна, А. Маслоу, К. Роджерса та інших, є складним, багатовимірним феноменом, який вивчається в галузі філософії та соціології, психології та педагогіки, тобто є предметом міждисциплінарних досліджень. Для глибшого розуміння вікових особливостей самооцінки необхідно з'ясувати методологічні основи даної проблеми.

Існують різні наукові підходи до визначення сутності поняття «самооцінка». Більшість дослідників, таких як У. Джеймс, К. Роджерс, І. Кон та ін., розглядають самооцінку як оцінку людиною себе, своїх здібностей, якостей і місця серед людей [14]. У працях зарубіжних психологів, таких як Р. Бернс, А. Валлон, М. Шебек, викладено теоретичні положення про взаємозв'язок і взаємодію внутрішніх і зовнішніх факторів формування самооцінки як структурного компонента впевненості в собі.

За визначенням Сергєєнкова О.П., Столярчука О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. поняття «самооцінка» - це оцінка людиною себе, своїх здібностей, якостей і свого місця серед інших людей [33, 178].

За визначенням Терлецької Л.Г., яка аналізує різні дослідження в психологічній літературі, «самооцінка» — це оцінка людиною того, наскільки вона володіє певними якостями чи характеристиками порівняно

з певним еталоном чи зразком. Самооцінка - це вираження вдячного ставлення людини до себе. Якщо на початковому етапі самооцінювання еталоном служать якості інших людей або оціночні судження дорослих або норми поведінки, правила, то пізніше - «внутрішні» стандарти, коли дитина вже вміє сама судити про міру наявності в неї певної якості у певний момент порівняно з тим, що було раніше. На цьому базується вміння самооцінювати себе з точки зору динаміки властивостей і параметрів.

Самооцінка є найважливішим структурним компонентом впевненості людини в собі. Вона відіграє важливу роль у саморегуляції поведінки та діяльності.

Самооцінка є насамперед результат розумових операцій - аналізу, порівняння, синтезу. Тому, слід мати на увазі, що раціональна складова самооцінки є найважливішою. Водночас у розумових діях, які ведуть до формування самооцінки, присутній емоційний компонент, оскільки людина при самооцінюванні завжди виявляє до себе певне емоційне ставлення. Характер останнього багато в чому залежить від співвідношення оптимального та емоційного в самооцінці. Чим більше людина при оцінці своїх якостей і властивостей керується свідомими знаннями, логічними міркуваннями і доказами, тим ближче її самооцінка наближається до реальності; і, навпаки, зменшення частки раціонального на користь емоційного, що призводить до збільшення розбіжностей між ціннісними судженнями людини про себе та тим, ким вона є насправді [38, 155].

Під час саморозвитку та зростання людина не тільки збирає інформацію про себе, але й відчуває до неї певне ставлення. Це ставлення спрямоване на самооцінку.

Самооцінка має комплексний характер, оскільки поширюється на різні аспекти особистості - інтелект, зовнішні дані, успішність спілкування і т. д. Вона також динамічна, тому що може змінюватися протягом життя [33, 178].

Щоб краще зрозуміти природу самооцінки, розглянемо докладніше різні підходи до її визначення.

Першим, хто ввів поняття «самооцінка» був Уільям Джеймс - «образ самого себе» в структурі особистості. У теорії У. Джемса структура особистості складається з трьох частин:

- по-перше, це її складові елементи;
- по-друге, почуття та емоції відносно цих елементів (самооцінка);
- по-третє, це дії, які визначаються цими елементами особистості.

Беррес Фредерік Скіннер пов’язував це поняття з особистим досвідом, з якого людина формує уявлення про себе. Ряд психологів підкреслюють важливість діяльності людини, оскільки самооцінка, як і інші особистісні утворення, виникає в результаті діяльності, через свідомість усвідомлення себе суб'єктом цієї діяльності шляхом оцінки своїх умінь і якостей. Головну роль вони відводять соціальному середовищу, сімейному та шкільному вихованню, колективу та ін.

Альфред Адлер розкрив, наскільки важливе дитинство для формування самооцінки, коли діти залежні від батьків і беззахисні без них. Карл Роджерс дотримується дещо іншого підходу і розглядає самооцінку як структурний компонент Я-концепції людини. На його думку, Я-образ особистості формується в процесі соціалізації через взаємодію з іншими значущими людьми (батьками, друзями та іншими).

Абрахам Маслоу розглядає самооцінку через ієрархію потреб, яку він описує, пов’язуючи два рівні самооцінки: потребу в приналежності та любові, і потреба у самоповазі [14].

Наукові підходи сучасних психологів до сутності поняття «самооцінка» (Е. Белінська, Г. Гуменюк, А. Красило, С. Тищенко, А. Тихомандрицька) пов’язані з емоційним ставленням дітей до себе. з розвитком рефлексивної свідомості, з соціальними аспектами психології особистості, з практичним самопізнанням, з гармонійним Я-образом.

Тому, слід зазначити, що визначення поняття самооцінка в психології є спірним. Одні вчені розглядають Я-концепцію та самооцінку як провідні та самостійні новоутворення впевненості особистості (В. Джеймс, І. Кон, К. Роджерс), інші розглядають самооцінку як складову Я-концепції (Р. Бернс), а також розглядають самооцінку як процес, результатом якого є образ-Я (Е. Белінська, Г. Гуменюк). Відповідно до підходу В. Гінецінського, самооцінка розглядається як невід’ємна характеристика індивідуальності особистості, а самосвідомість є властивістю особистості як суб’єкта, тобто розглядається окремо. Вважаємо, що розглянуті наукові підходи не суперечать один одному, а лише доповнюють один одного. У рамках нашого дослідження ми поділяємо погляди Є. Бєлінської, Г. Гуменюка, В. Джеймса, І. Кона, К. Роджерса та визначаємо самооцінку як найважливіший структурний компонент впевненості в собі, сприйняття регуляторних і захисних функцій, що впливають на поведінку і діяльність, а також на розвиток особистості, взаємодію з іншими людьми.

Поняття «самооцінка» важливе у всіх його основних категоріях: навчання, виховання та розвитку. В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка, подано таке визначення: «Самооцінка — це оцінка людиною того, наскільки вона володіє тими чи іншими якостями та властивостями щодо певного стандарту чи зразка з співвідношенням ставлення людини до себе. Самооцінка є результат розумових операцій - порівняльного аналізу, синтезу» [11, 296]. Самооцінку пов'язують з впевненістю в собі. Ще в дошкільному віці в процесі гри закладаються і розвиваються елементарні форми самосвідомості, в тому числі й

самооцінка (Г. Гуменюк). У дошкільних закладах розвиток впевненості в собі має цілеспрямований характер. По-перше, це виховання потреби в самопізнанні, самооцінці та аналізі власної поведінки та діяльності. По-друге, це допомагає дітям правильно і об'єктивно оцінювати себе, свої якості і свою поведінку. І найголовніше: це формування у дітей установки на самовиховання, розвиток нетерпимості до виявлених недоліків і наполегливого прагнення їх виправляти.

Фіцула М. М., зазначає, що важливою психологічною особливістю самооцінки є її змістовна сторона, тобто, те, що становить об'єкт свідомого самооцінювання. Об’єктом самосвідомості можуть бути: предметна діяльність та її результати, поведінка людини, її моральні, розумові та фізичні якості, здібності, риси характеру, зовнішній вигляд, положення в системі відносин із оточенням, тощо [41].

Найважливішими параметрами самооцінки є рівень і ступінь адекватності та стійкості. Істотною якісною характеристикою самооцінки є ступінь самокритичності.

Зміст самооцінки багатовимірний, як і сама особистість складна і багатошарова, воно охоплює світ їхніх моральних цінностей, стосунків і здібностей. Єдина цілісна самооцінка особистості формується на основі самооцінки окремих компонентів її психічного світу. Кожен із компонентів самооцінки, що відображає рівень знання людиною своїх відповідних якостей і ставлення до них, має свою лінію розвитку. У зв'язку з цим весь процес формування загальної самооцінки суперечливий і нерівномірний.

За внутрішнім змістом самооцінка є складною не тільки тому, що вона багатовимірна і включає різноманітні змістовні елементи, а й тому, що ці елементи можуть мати різні рівні усвідомленості. Наявність рівнів усвідомленості для окремих компонентів самооцінки, як і для самооцінки особистості в цілому, зумовлена тим, що результати самопізнання і самоставлення, на основі яких самооцінка виникає, можуть бути на різних

рівнях усвідомленості, тобто знання про себе і емоційно ціннісне ставлення до себе не є однаково яскраві і виразні. Вони також можуть існувати на рівні неусвідомлених думок і почуттів, у формі інтуїції, неясного, недостатньо вираженого усвідомлення, як певного роду передчуття. Іноді перевага експресивного моменту в самооцінці позбавляє її внутрішньої логіки, аргументованості, послідовності та співвіднесеності з реальними характеристиками особистості [38, 156].

Основна функція самооцінки в психічному житті особистості полягає в тому, що вона виступає як необхідна внутрішня умова регуляції поведінки і діяльності. Включаючи самооцінку в структуру мотивації діяльності, людина безперервно співвідносить свої здібності, внутрішні психологічні резерви з цілями і засобами діяльності. У своїй поведінці в різних ситуаціях спілкування людина постійно пристосовується до специфіки ситуації, поведінки інших людей, реакцій на її поведінку, тощо. Як зазначає В.І. Войтка, самооцінка – це «постійно функціонуюча система, яка визначає позитивні і негативні сторони намірів і вчинків людини». Вища форма саморегулювання, заснована на самооцінці, полягає в унікальному творчому ставленні до своєї власної особистості - у прагненні до змін, вдосконалення та реалізації цього прагнення [8, 99].

Таким чином, викладені теоретичні аспекти проблеми самооцінки, допомогли нам зробити висновок, що під самооцінкою ми розуміємо найважливіший структурний компонент самосвідомості, який виконує регулятивну і захисну функції і впливає на поведінку, діяльність і розвиток особистості, а також на її взаємодію з іншими людьми. А її формування – це складний і динамічний процес, на який впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори, які є рушійною силою в діяльності та поведінці особистості. Самооцінка особистості характеризується стійкістю, недостатньою адекватністю, слабкою диференціацією змісту та відсутністю самокритичності.

Залежно від того, як самооцінка, що носить суб'єктивний характер, співвідноситься з реальними проявами особистості, її поділяють на види:

:

Рис. 1.1. Види самооцінки особистості [33, 179]

Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В., визначають, що *адекватна самооцінка* - це, те, що відповідає реальності.

Неадекватна самооцінка - виникає, коли людина неправильно оцінює себе.

Неадекватність, у свою чергу, може бути *завищеною* - вона характеризується тим, що людина переоцінює і недооцінює (*занижена самооцінка*) свої позитивні якості, що виражається в применшенні власних переваг або перебільшенні своїх недоліків. Саме недостатньо *занижену* самооцінку психологічно виправити набагато складніше через її злиття з комплексом неповноцінності людини [33, 179].

Здебільшого самооцінка проявляється не стільки в тому, що людина думає або говорить про себе, скільки в її ставленні до досягнень інших. Людина з високою самооцінкою охоче критикує те, що зробили інші люди без достатньої причини. Недостатня самооцінка ускладнює життя не тільки тим, хто її має, а й оточуючим людям. Конфліктні ситуації, в які потрапляє людина, як правило, результат низької самооцінки. Особливості поведінки особистості з різним рівнем самооцінки представлена в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Особливості поведінки особистості з різним рівнем самооцінки

Самооцінка	Особливості поведінки	Відношення до помилок	
		Своїх	Чужих
Адекватна	Активний, товариський, оптимістичний	В цілому – адекватне: може засмутитися; свої намагається виправити, чужим співчуває	
Висока	Прагнення до успіху в різних видах діяльності, впевненість у своїх силах	Частіше не виправляють, а намагаються забути, не думати про них	Порівняно байдуже
Зависока	Зарозумілий, безтактний. Переоцінка своїх можливостей, недооцінка чужих	Вважають випадковими, викликаними сторонніми факторами (“погано себе почував”)	Вважають закономірними, самі собою зрозумілі
Низька	Невпевненість у собі, сором’язливість, підвищена тривожність	Хвилюються, але не намагаються виправити	Порівняно байдуже
Занизька	Пасивність, замкнутість. Постійна недооцінка своїх здібностей, переоцінка інших	Вважають закономірними, сприймаються як належне	Виправдовують, вважають випадковими

Самооцінка особистістю своїх якостей визначає оцінку можливостей в досягненні цілей у різних сферах поведінки та діяльності. Від правильної самооцінки своїх здібностей залежить рівень домагань людини [33, 180].

Рівень домагань - це система довгострокових цілей, які людина ставить для власної реалізації.

Рівень домагань – 1) рівень складності, досягнення якого є потенційною метою майбутніх дій; 2) бажаний рівень визнання зусиль і досягнень конкретної людини оточуючими [33, 281].

Рівень домагань значною мірою залежить від «Я-образу», зокрема Я-ідеального (відповідно до образу себе в майбутньому людина ставить перед собою завдання досягнення цього образу) та самооцінки (зазвичай високе Я) - повага породжує високий рівень очікувань.

Через недооцінку чи переоцінку власних здібностей в особистості починає виникати або комплекс неповноцінності, або комплекс переваги. При комплексі неповноцінності людина втрачає самооцінку, починає проявляти сором'язливість, невпевненість та інші негативні риси. При наявності комплексу переваги самооцінка неадекватно завищена і індивід демонструє самовпевненість, зневажливе і привзяте ставлення до інших [32].

У цій формулі є частка істини. Невдачі, як правило, руйнують самооцінку, тоді як успіхи підвищують самооцінку. Оскільки успіх часто залежить не тільки від людини, а й від інших людей, від зовнішніх обставин в цілому, самооцінку можна регулювати підвищенням або зниженням рівня домагань.

Можна зробити висновок, що «Самооцінка» - це ціннісне судження особистості про себе, свої можливості, якості та місце серед інших людей. Це складне психологічне утворення, яке включає в себе когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти.

- *Когнітивний компонент* - це уявлення людини про себе, свої знання, вміння, особисті якості.
- *Емоційний компонент* - це емоційне ставлення до себе, почуття самоповаги, впевненості в собі.
- *Поведінковий компонент* - це манера поведінки людини, яка виражає її ставлення до себе.

Функціями самооцінки є:

- *Регулятивна:* Самооцінка впливає на поведінку людини, її цілі, домагання, активність.
- *Захисна:* Самооцінка може захищати людину від тривоги,

фрустрації, невдач.

- *Пізнавальна:* Самооцінка допомагає людині зрозуміти себе, свої можливості, місце в світі.

Види самооцінки:

- *Адекватна:* Самооцінка відповідає реальним можливостям і якостям людини.
- *Завищена:* Самооцінка перебільшує можливості і якості людини.
- *Занижена:* Самооцінка занижує можливості і якості людини.

1.2. Фактори, що впливають на самооцінку

Важливою частиною індивідуальності людини є її власна самооцінка. Вона визначає подальші бажання, очікування та життєві позиції.

Самооцінка в цілому визначає життєдіяльність людини і визначає напрямок розвитку її особистості.

У ході життєдіяльності особистості формується ставлення до себе. Отже, самооцінка — це сукупність знань про себе і ставлення до себе [1, 194]. Складові, що формують самооцінку особистості за визначенням Андрущенко А.Г. представлені на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Складові, що формують самооцінку особистості

Кулаков Р.С. у своєму науковому дослідженні стверджує, що самооцінка особистості включає ряд оцінок [20]:

1. Своєї особистості.
2. Своїх можливостей.
3. Своїх якостей.
4. Свого місця серед інших людей.

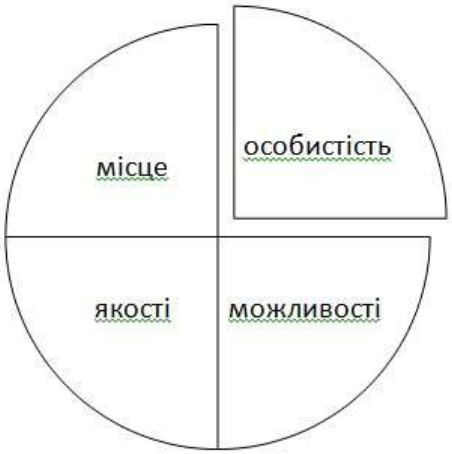

Рис. 1.3. Складові оцінки у самооцінці особистості за Кулаковим Р.С. [20]

Інші науковці в галузі психології, такі як Георгінова Л., Пенькова О.І., Ставицька С. О., зауважують, що самооцінка, у свою чергу, впливає на низку інших подій у житті людини та відображається у низці наслідків, представлених на рис. 1.4.

Рис. 1.4. Сфери впливу самооцінки особистості

Скиба С.А. та Дмитришин М.В., визначають, що самооцінка — це вияв впевненості людини в собі, яка відображає її ідентичність, яка залишається незмінною незалежно від зміни умов середовища [34, 13].

І хоча самооцінка починає формуватися у дітей у ранньому дитинстві (приблизно з 2 років), критерії внутрішнього світу людини, її власне «Я» повністю формуються в юнацькому віці. У період статевого дозрівання у дитини активно розвиваються свідомість, самосвідомість, соціальні зв'язки.

Від самооцінки залежить емоційний стан особистості, стосунки з оточуючими, успішність у навчанні, розвиток творчих здібностей. Якщо у людини низька самооцінка, вона боятиметься братися за складні завдання, бо не вірить в успіх. Таким чином, низька самооцінка впливає на рівень утвердження та впевненості в собі [34, 13].

Відповідно, можна спостерігати зв'язок між рівнем самооцінки та успішністю людини. Чим більше вона вірить у власні сили, тим більше шансів, що їй вдасться успішно реалізувати свої плани та ідеї. Однак, небезпечна невиправдано висока самооцінка, яка може призвести до розчарувань і особистих протиріч, може зробити людину зарозумілою та високомірною.

У юнацькому віці відбувається особистісне самовизначення. Згідно з дослідженнями вітчизняних науковців, в цей час все менше стає випадкових рис і формується характер. Зовнішня сторона особистості трансформується у внутрішню. В даний період настає усвідомлення своєї оригінальності і неповторності. В даному віці постають нові духовні та ідеологічні проблеми.

Щоб сформувати адекватну (нормальну, реалістичну) самооцінку, треба навчитися правильно співвідносити свої сили з поставленими завданнями.

Як доповнення до того, що ми розглядали в розділі 1.1., спираючись на дослідження Блаженко О.М., хочемо представити суть різних видів самооцінки наглядно представлених на рис. 1.5. [3; 34].

Рис. 1.5. Суть різних видів самооцінки [3; 34]

Гошовська Д.Т. та Ушакова І.М. зауважують, що важливою закономірністю і водночас фактором формування самооцінки є психологічна стійкість особистості. Низька психологічна стійкість призводить до помилкової самооцінки. Високий рівень психологічної стійкості зазвичай призводить до адекватної самооцінки. Коли людина не вірить у себе, у неї розвивається низька самооцінка. Якщо оточуючі не вірять у людину – висока [12; 40].

При цьому в процесі розвитку самооцінки може виникати внутрішньо суперечливий стан, двоїсті почуття, двоїсті ставлення до себе і зовнішнього світу. В психології, це називають «амбівалентністю».

Скиба С.А. схематично зображує дії віри в різних самооцінках особистості, представлені на рис. 1.6 [34, 16]

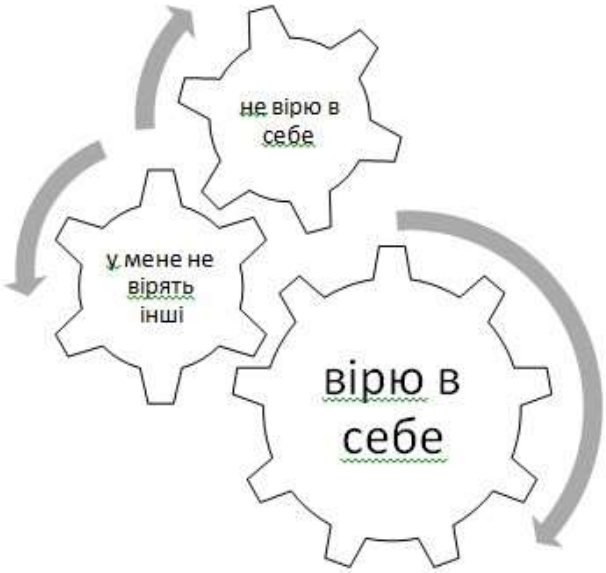

Рис. 1.6. Схематичне зображення дії віри в різних самооцінках особистості

Якщо розглядати питання розвитку самооцінки в юнацькому віці, то вони є актуальними і значимими для сучасної психологічної науки. Одним з найважливіших процесів у юнацькому віці є формування впевненості в собі, зміна ситуації соціального розвитку, нові ролі та відносини вимагають посилення самоконтролю та саморегуляції. Ця потреба спонукає зосереджуватися на внутрішньому світі. Це веде до відкриття свого «Я», яке психологи вважають одним із найважливіших досягнень юнацького віку. Внутрішній світ, власні емоційні переживання, думки і здібності стають для юнацького віку основною реальністю і набувають значення фону, на якому розгортається суб'єктивне переживання особистості в цей період.

Самооцінка є фундаментальною частиною впевненості в собі. Вона займає ключове місце в структурі особистості, оскільки пов’язане з психічним здоров’ям і постановкою життєвих цілей. Процеси, пов'язані з формуванням і розвитком самооцінки, визначають масштаби взаємин з навколишнім світом і сприяють розвитку її компетентності і якості

здійснюваної діяльності.

З віком чинники формування самооцінки змінюються: на перший план виходять особисті переживання, власна оцінка власних вчинків і особистих якостей. Людина починає порівнювати своє справжнє «Я» з тим, до чого вона внутрішньо прагне. Думки інших все ще мають значення, але вони коригуються власними уявленнями про «правильне» і «неправильне». Успішна кар'єра, хороша фізична форма і щасливий шлюб сприяють високій самооцінці. І навпаки, постійні звинувачення з боку близьких, невдачі на роботі та фінансові проблеми можуть штовхнути людину в пастку низької самооцінки [19].

Багато досліджень підкреслюють важливу роль сімейного середовища у формуванні особистості. Ранні дослідження Розенберга та Куперсміта показали, що участь батьків та їхня готовність надати автономію та свободу дитині позитивно корелювали з високою самооцінкою в юнацькому віці.

Підтримка значимих дорослих дуже важлива в дитинстві та відбивається в юнацькому віці. Дослідження, описані в психології, стверджують, що люди, які «відчувають, що їх люблять і приймають такими, якими вони є, мають вищу самооцінку, ніж ті, кого не люблять або кого об’єктивно чи суб’єктивно звинувачують у відсутності цієї підтримки». Дорослі є важливим зразком для наслідування та їхніх роль у розвитку самооцінки дуже важлива [35, 88].

Огляд наукових праць показує, що напрямок взаємозв’язків між самооцінкою та загальним задоволенням або їх різними типами незрозумілі. Останні дослідження Баркер Е.Т. та Дінер Е. показали, що самооцінка є сильним предиктором задоволеності життям [47; 48]. Такий підхід відображає висхідні теорії самооцінки, які розглядають певні змінні як детермінанти задоволеності життям. Проте, менше уваги приділялося питанню про те, чи може загальне задоволення або його різні виміри бути предикторами самооцінки. Цей підхід представляє теорії, які розглядають

задоволеність життям як фактор, що призводить до певних результатів. Відповідно до цієї точки зору, люди спочатку оцінюють свою загальну задоволеність життям, а потім покладаються на цю оцінку при розгляді більш конкретних сфер. Іншими словами, загальна тенденція сприймати речі позитивно впливає на те, як люди взаємодіють зі світом і собою.

У своєму авторефераті Попелюшко Р.П. називає такі основні чинники, які впливають на самооцінку: спадковість, внутрішньо-особистісні конфлікти, настанови батьків, навчання в навчальних закладах [29, 6].

Столярчук О.А. зауважує на тому, що з усіх соціальних факторів, що впливають на формування самооцінки людини, сім'я залишається найважливішим і впливовим фактором [33].

Американський психолог К. Пікхард вважає, що мета батьків у формуванні адекватної самооцінки полягає в тому, щоб спонукати молоду людину пізнати і позитивно оцінити себе. К. Пікхард зазначає, що найпомітніше зниження самооцінки людини дворазове. Перше падіння відбувається на самому початку раннього підліткового віку (9-13 років), коли дитина «відривається від дитинства». Друге зниження самооцінки відбувається у віці від 18 до 23 років, коли молода людина стикається з жахливою реальністю незалежності [55].

Отже, з усього вище зазначеного, можна зробити висновок, про те до факторів, які впливають на самооцінку в юнацькому віці, можна віднести:

Внутрішні фактори:

- *Фізичний розвиток:* Зовнішність, фізичні можливості, сприйняття себе в порівнянні з однолітками.
- *Пізнавальні особливості:* Рівень інтелекту, успішність у навчанні, схильність до самокритики.
- *Емоційні особливості:* Темперамент, самоконтроль, стійкість до стресу, схильність до тривоги.

- *Особистісні особливості:* Цінності, переконання, самоповага, рівень домагань.

Зовнішні фактори:

- *Сім'я:* Стиль виховання, стосунки з батьками, атмосфера в сім'ї.
- *Однолітки:* Взаємостосунки з друзями, прийняття в групі, тиск однолітків.
- *Навчальні заклади:* Успішність у навчанні, стосунки, клімат в колективі.
- *Суспільство:* Культурні норми, стандарти краси, соціальні очікування.

Важливі події, які істотно впливають на формування самооцінка, це:

- *Перші романтичні стосунки:* Досвід успіху або невдачі може суттєво вплинути на самооцінку.
- *Вибір професії:* Невизначеність щодо майбутнього, невпевненість у своїх здібностях.
- *Невдачі та помилки:* Невдалий досвід може призвести до заниження самооцінки.

Особливості юнацького віку є:

- *Інтенсивний розвиток самосвідомості:* Юнаки шукають відповідь на питання "Хто я?", прагнуть зрозуміти себе та свої особливості.
- *Зростання потреби в самоствердженні:* Бажання визнання з боку однолітків, прагнення до самостійності.
- *Підвищена емоційність:* Юнаки більш чутливі до критики, емоційно реагують на успіхи та невдачі.

Самооцінка не є статичною, вона може змінюватися під впливом різних факторів. На формування самооцінки можна впливати, адже вона не є вродженою. Дуже важливо підтримувати юнаків у їх прагненні до самопізнання та саморозвитку.

РОЗДІЛ 2.
АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РІВНЯ САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ ТА НЕПРАВДИ ЯК ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ БАЖАНОСТІ В РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ СФЕРАХ БУТТЯ

2.1. Види та функції неправди

Неправда - це твердження, засноване на щирому неповному обізнанні особи, яка говорить про неповне знання предмета, про який йдеться. Неправда, як і обман, заснована на неповній інформації, але на відміну від обману людина не приховує відому інформацію і не переслідує жодних цілей, крім передачі повідомлення, яке містить неповну (або спотворену) інформацію [21, 101].

Психологічні аспекти категорії неправди поділяються на такі види як:

- *Брехня* – це свідоме викривлення інформації з метою ввести когось в оману.
- *Обман* – це навмисне приховування інформації або введення в оману за допомогою неправдивих або оманливих слів або дій.
- *Неправдива інформація* – це неточна або оманлива інформація, яка може бути поширена свідомо чи несвідомо.
- *Містифікація* – це навмисне створення оманливого враження або уявлення.
- *Пропаганда* – це поширення інформації з метою маніпулювання думками або поведінкою людей.

Суспільна практика свідчить, що брехня, обман і неправда є неминучими соціально-психологічними складовими життя людини в суспільстві. У суспільних стосунках часто доводиться обманювати, а тому

справа не в тому, щоб відкинути «неправду» як щось безсумнівно погане, а в поясненні механізмів її формування та розвитку [21, 96].

Неможливо уявити собі світ, у якому всі люди говорили б один одному правду, незалежно від їх особистості, і взагалі були б надзвичайно відкритими один з одним. Наприклад, під час зустрічі людина, яка розмовляє з іншою людиною, скаже, що вона дуже погано виглядає, неохайна, некрасива, тощо. Або чоловік, який приходить на роботу, каже, як вона йому огидна. Малоймовірно, що такий світ взагалі може існувати.

У деяких випадках, можна говорити про неправду, як про позитивне моральне явище. Позитивна моральна оцінка неправди пояснюється можливістю її ситуативно-доцільного застосування, при цьому розрізняють оцінку вчинків людини та оцінку самої людини. Якщо хтось свідомо каже неправду, його не можна назвати брехуном. Наприклад, не можна назвати брехуном лікаря, який приховує смертельний діагноз.

Вчені дають різні визначення термінам «неправда», «брехня», «обман». Відповідно до цього виділено й описано різні види неправди, їх основні характеристики, розвиток в онтогенезі, визначено основні фактори, що впливають на ставлення людини до неправди, розкрито їх механізми. Проблема «неправди» трактується з точки зору різних напрямків психології. Вони розглядаються в рамках загальної психології як феномен людської поведінки, що має свої психофізіологічні механізми; в контексті психології розвитку, який лежить в онтогенезі; у контексті педагогічної психології «неправда та брехня» розглядається як продукт виховання, з одного боку, і фактори, які впливають на виховання, з іншого.

Проаналізувавши психологічні аспекти категорії «неправди» в літературних джерелах вітчизняних і зарубіжних вчених, можна сказати, що питання «неправди» і «правди» є для людини вічним. Водночас, прийнято вважати, що неправда, брехня й обман — явища, притаманні лише людському суспільству. Неправда - це суперечливе, складне і вкрай

заплутане психологічне явище, яке вимагає глибокого і детального вивчення.

Античні філософи, починаючи з Аристотеля і Платона, намагалися з'ясувати сутність брехні й неправди і в морально-психологічних аспектах цих явищ розробляючи рекомендації щодо запобігання поширенню брехні. У новий час велику увагу аналізу цього явища приділяли М. Монтень, Н. Макіавеллі, Ж. Монтеск'є, А. Шопенгауер, французький дослідник Дж. Дюпра та інші дослідники. Фундаментальні дослідження неправди, її причин і проявів в даний час є предметом дослідження юристів, філософів, педагогів і психологів.

Як зазначає В.Т. Бусел, стратегією брехуна може бути як досягнення наслідків, так і їх уникнення. «Брехня – це форма поведінки, яка полягає у свідомому спотворенні реальності з метою досягнення бажаної мети або уникнення небажаних наслідків. Там, де обман стає звичною формою поведінки, вона закріплюється і трансформується в рису особистості» [7, 23].

Майорчак Н.М. аналізуючи поведінку юнаків, зазначає, що під брехнею слід розуміти неправдиві висловлювання, спрямовані на введення когось в оману [21, 98].

У своїй праці «Детекція брехні та обману» О. Фрай визначає брехню як успішну або невдалу навмисну спробу сформувати в іншої людини переконання, яке комунікант вважає неправильним. Це здійснюється без дозволу чи попередження [51]. Вчений вважає, що брехню не можна визначити за тим, що конкретна людина щось зробила. Брехня може бути захисною реакцією невинної людини. Страх несправедливих звинувачень і покарань часто змушує заперечувати факти реальності та робити неправдиві заяви, шукаючи захисту від помилкових підозр. На відміну від брехні, обман – це напівправда, яка провокує людину робити помилкові висновки. Обманщик повідомляє лише частину правдивих доказів, водночас приховуючи іншу частину важливої інформації, необхідної для

правильного висновку. Брехня та обман засновані на неповній інформації. Водночас обман характеризується навмисним приховуванням відомої інформації та має інші цілі, ніж передача повідомлення. У ситуації брехні людина вірить у реальність існування чогось, але помиляється. В результаті вона говорить неправду, не усвідомлюючи цього.

У зв'язку з цим О. Фрай вважає, що умови брехні глибоко соціальні; людина бреше, щоб справити позитивне враження на оточуючих, захиститися від негативних оцінок оточення, уникнути покарання, зберегти знайомі соціальні зв'язки. Брехня може бути заснована на щирому неправильному судженні або неповному знанні теми розмови [51].

Французький вчений Дж. Дюпра, який досліджував проблему брехні, вважав, що це психо-соціологічний, вербальний акт навіювання, завдяки якому люди намагається свідомо «посіяти» позитивну або негативну думку про себе. Дж. Дюпра, як і сучасні дослідники, вважав, що брехня, як вербальний акт, може здійснюватися переконливий вплив, у тому числі через невербальне спілкування [21, 98].

В. Штерн відстоює проміжну позицію, він визначає брехню як свідомо неправдиве твердження, інструмент для введення інших в оману для досягнення своїх цілей. Вчений припускає, що є й інші неправдиві твердження. Брехня характеризується трьома ознаками:

- усвідомленням неправди;
- бажанням обдурити;
- доцільністю таких дій.

Перші дві ознаки відрізняють брехню від ілюзій пам'яті, а третя - від фантастично неправдивих тверджень [45].

Яремчук Р.А. вказує на інші погляди сутності брехні в житті особистості:

- тлумачення брехні через її зв'язок з усвідомленням власної цінності, дій і вчинків;

- брехня як маніфестація людського буття;
- як стійкий фон свідомості [46, 83].

У цілому можна стверджувати, що брехня і неправда є неминучими супутниками соціально-психологічними складовими життя людини в суспільстві. Тому, спроби виключити з психологічної площини об'єктивний контроль і оцінку неправди та брехні є утопічними та науково невиправданими.

Шиліна А. А. та Твердохвалова Ю.Л. зауважують, що мотиви, які спонукають людину спотворювати свою поведінку, можуть бути різними. Ці мотиви можуть бути усвідомленими чи ні; вони можуть бути корисливими і безкорисливими (так звана «свята брехня»); морально виправданими або морально осудними [44, 3].

Можна виділити такі види свідомої брехні, як:

- пряма і непряма,
- безпосередня і опосередкована брехня.

Безпосередня і опосередкована брехня схожа на маніпуляцію, при якій штучно створюються обставини, в яких у людини виникають сильні емоції, які спрямовують її поведінку в бажане русло. Непряма брехня заснована на врахуванні таких психологічних особливостей людини (її потреб, прагнень, очікувань, тощо), які спонукають її сприймати брехню як правду. Добре відомо, що люди схильні вірити в те, у що їм хочеться вірити; Вони схильні приймати брехню за чисту монету, якщо вона задовольняє свої найглибші бажання чи страхи, підвищує самооцінку, тощо.

Існує два основних типи брехні: приховування та фальсифікування. Приховування — непряма брехня; коли є вибір, людина зазвичай вибирає саме цей спосіб введення в оману. Перевагами приховування перед фальсифікуванням (відвертою брехнею) є:

1) приховування є більш простим, тому що не вимагає від людини особливих зусиль чи винахідливості;

2) має певні моральні переваги (дехто вважає, що приховувати щось не тотожне обману);

3) у разі викриття приховування дає більше можливостей для виправдання («Я не знав, що це так важливо»; «Забув»; «Я збирався сказати це пізніше», тощо).

Фальсифікування можуть містити дезінформацію (відверту брехню у вигляді неправдивих повідомлень чи імітації недосвідчених емоцій) або бути випадковими. До непрямої фальсифікації відносяться такі методи, як напівправда (як відомо, найнебезпечнішою брехнею є дещо спотворена правда); говорити правду з перебільшенням; уникнення відповіді; неправильне тлумачення фактів, не заперечуючи їх (наприклад, спотворення причини реального досвіду). Якщо хтось каже фальшиву правду, він представить її з таким перебільшенням або зухвалістю, що людина, яку обманюють, матиме психологічний бар’єр для сприйняття цієї правди. Людина не може повірити, що брехун може бути таким зарозумілим, і, боячись виглядати дивним, не вірить цій правді. Ухилення від правди пов'язане з реалізацією в ошуканому таких прагнень, які спонукають його інтерпретувати поведінку брехуна (зауваження, жест, погляд) з об'єктивно невизначеним, туманним змістом у бажаному для обманщика напрямку. Таким чином брехун провокує людину, яку він обманює, на те, щоб той сам відповів на питання, яке у нього виникає, саме таку, яка його психологічно влаштовує. Психологічна неоднорідність брехні призводить до певних труднощів у її виявленні [44, 4-5].

Українські дослідники, Пономарів О.Л. виділяє такі типи брехні, як [28]:

- "біла" брехня - з метою запобігти шкоді);
- "сіра" брехня - з метою отримання вигоди);
- "чорна" брехня - з метою маніпулювання людьми).

Відомі українські вчені, такі як: Татенко В. досліджує психологічні аспекти брехні та обману, а також способи їх виявлення. Максименко С. вивчає етичні аспекти брехні та пропаганди. Карась Т. вивчає етичні аспекти неправди [17].

Іноземні дослідники, такі як відомий психолог П. Екман, досліджував міміку та поведінку людей, які говорять неправду. Д. Левіс є автор книги "Про брехню", в якій він досліджує різні аспекти брехні та обману [53]. Філософ С. Тулмін досліджує етичні аспекти брехні та пропаганди. Шоу С. П. досліджує психологію брехні та обману [58]. Франкфурт Г. досліджує етичні аспекти неправди [50].

Розроблені концепції психологічної неправди відображають лише окремі аспекти цього явища реальності і в цілому не дають цілісної картини його психологічної природи.

Дослідження, які відбувається в рамках індивідуально-психологічного підходу, майже кожен автор дає його власне розуміння, засноване на виділенні певної особливості психічної діяльності брехуна: його мотивації, волі, мислення тощо.

З усіх аналізованих нами теорій, як зарубіжних так і українських вчених, можна виділити наступні функції неправди:

- *Захист* - неправда може використовуватися для захисту себе або інших від шкоди.
- *Збільшення* - неправда може використовуватися для того, щоб здаватися кращим, ніж є насправді.
- *Контроль* - неправда може використовуватися для контролю поведінки інших людей.
- *Маніпулювання* - неправда може використовуватися для маніпулювання людьми, щоб вони робили те, що хоче інша людина.
- *Уникнення* - неправда може використовуватися для того, щоб уникнути неприємностей або відповідальності.

- *Вигода* - отримання особистої вигоди за рахунок обману інших.
- *Влада* - збільшення своєї влади та впливу над іншими.
- *Уникнення відповідальності* - уникнення покарання за свої дії.
- *Збереження секретів* - збереження таємниць від інших.

Важливо зазначити, що неправда може мати як позитивні, так і негативні наслідки.

Позитивні наслідки можуть зазначатись в:

- захисті людей від шкоди;
- збереження соціальної гармонії;
- досягнення важливих цілей.

Негативні наслідки можуть зазначатись в:

- підриві довіри;
- пошкодженні стосунків;
- створенні несправедливої переваги.

Про категорію брехні ще у XVIII столітті писав М. Вольтер і вважав, що це найвища чеснота, коли вона приносить добро, а брехати треба не боязко і час від часу, а мужньо і завжди. Заперечення необхідної брехні А. Шопенгауер називав «жалюгідною плямою на одязі жалюгідної моралі».

Протилежна позиція вкорінена в християнській моралі та поглядах на брехню з точки зору шкоди, яку вона завдає, і тому не приймається як форма людської поведінки. Єпископ Аврелій Августин відкидав будь-яку форму брехні і вважав, що вона шкодить довірі до людей. І. Кант не давав респонденту права брехати, навіть якщо потрібно було відповісти нападнику на запитання «чи є вдома той, кого він хоче вбити» [21, 98].

Навіть навмисне мовчання в деяких ситуаціях, наприклад, щодо думки про іншу людину, може мати ті ж наслідки, що й брехня, але може бути охарактеризовано як такт, дипломатичність або хитрість і лицемірство, залежно від обставин.

Дружня витівка чи жарт нагадує брехню й обман, якщо завдає шкоди суб’єкту. Отже, визначення брехні та обману в негативному сенсі включає такі компоненти:

- намір (свідомість) дії;
- спотворення реальності (достовірності, фактів, інформації);
- соціально несхвалена, негідна і, перш за все, егоїстична мета, досягнення якої призводить до отримання переваги однієї особи або групи людей над іншою особою чи групою людей, яким завдано шкоди.

Дуже важливим моментом є вибір критерію оцінки соціально схвалюваної (несхвалюваної) мети суб'єкта, який вдається до брехні як форми поведінки. Феномен брехні майже завжди зустрічається в контексті соціального середовища. Смислоутворюючий компонент, кінцевий результат і мета суб'єкта, що діє за допомогою брехні, оцінюються з точки зору конкретного суспільства [21, 100].

Мартинова Т.А. та Руль Ю.В. узагальнюючи сучасні погляди на неправду та правду в науковій літературі, проаналізувавши основні погляди вчених на психологію брехні, надали деякі думки щодо цього феномену.

По-перше, брехня - це передача інформації, яка, на думку брехуна, є недостовірною і спрямована на досягнення однієї з його цілей шляхом введення в оману адресата цього повідомлення. Причиною брехні є певний мотив, безпосередня реалізація якого в конкретній ситуації здається брехуну складною або навіть неможливою без допомоги дезінформації партнера. Брехня є результатом роботи мислення, уяви, мовлення та інших когнітивних процесів брехуна, оскільки таким чином він створює у своїй та свідомості інших більш-менш виразний і більш-менш достовірний образ дійсності, яку він спотворив.

По-друге, брехня є наслідком акту волі, що виражається у рішенні її використати, незважаючи на всі внутрішні перешкоди морального, інтелектуального та емоційного аспектів. Крім того, процес подолання цих

перешкод, як правило, супроводжується емоційними проявами. Вид і зміст дезінформації пов'язаний з індивідуальними рисами особистості та іншими індивідуальними характеристиками брехуна. З цього узагальнення можна зробити помилковий висновок, що брехня, будучи специфічним психічним актом і продуктом розумової діяльності індивіда, залежить виключно від його свавілля. Однак реальна практика людського спілкування не підтверджує цей висновок. Наприклад, бувають випадки в житті, коли людина хоче сказати правду, але не може. Буває як спонтанна, так і ретельно підготовлена брехня. Є брехня, яка соромить брехуна або, навпаки, змушує брехуна пишатися собою, тощо [23].

Отже, можемо зробити висновок, що аналізуючи думки вчених та їхні погляди на визначення явища «неправди», можна переконатися, що це явище дуже багатогранне і складне. Деякі науковці асоціюють «неправду, брехню, обман» з аморальністю та шкодою, інші асоціюють свої теорії «неправду, брехню, обман» з вольовими діяннями.

Неправда може проявлятися в різних формах і мати різні функції в різних соціальних контекстах. Під видами неправди можна розуміти такі явища, як брехня, обман, маніпуляція, неправдива інформація, тощо. Вони можуть виникати у взаємодії між людьми та інших сферах буття.

Що стосується функцій брехні, то її можна використовувати для досягнення певних цілей, які можуть мати як позитивний, так і негативний характер. Наприклад, неправда може бути використана для захисту власних інтересів, збереження влади, маніпулювання суспільством або навіть захисту від реальної загрози.

2.2. Соціальна бажаність та її роль у поведінці людини

У психології юнацький вік визначається як фаза «входження» людини в доросле життя, проміжний момент між дитинством і соціальною зрілістю. На думку української дослідниці Гриньової О.М., це віковий

період, коли особистість «набуває можливості не лише створювати ідеальні знання про своє майбутнє, а й самостійно реалізовувати свої життєві рішення» [13, 10]. Відомо, що в цей час у юнаків формується здатність до самовиховання, самооцінки та власної системи ціннісних орієнтацій.

Ціннісні орієнтації, з точки зору Голюк О.А., можна визначити як вибір людиною певних матеріальних і духовних цінностей як об'єктів, що визначають її цілеспрямовану життєдіяльність, весь спосіб життя. Ціннісні орієнтації акумулюють життєвий досвід людей; вони є своєрідним індикатором ієрархії благ, які людина надає певним цінностям протягом свого життя [10, 43].

У коло дослідників, які вивчали феномен «соціальної бажаності» входять Бойко О.В., Максименко С.Д., Бочарова О.В., Салміна Н.В, Снайдер К.Р., Лірі М., Марлоу Д. та Краун Д., Шефер С., Едварс А., та ін.

Оскільки суспільство існує і функціонує за своїми правилами, воно має досить сильний вплив на кожного свого індивіда. Прагнучи до позитивного та конструктивного взаємовпливу та обміну з суспільством, індивід підпорядковується суспільству та представляє себе у вигідному світлі. Це суть явища «соціальної бажаності».

За визначеннями науковців в галузі психології, *«соціальна бажаність»* - це схильність людини представляти себе з кращого боку, відповідати на питання згідно з соціальними нормами, навіть якщо насправді вона не поділяє цих норм. Це прагнення до схвалення з боку оточення, яке може призводити до спотворення інформації про себе та свої вчинки [60].

Поняття «соціальна бажаність» розглядається у двох вимірах: перший пов'язаний з валідністю психодіагностичних методик та опитувальників особистості, другий розглядає соціальну бажаність як особистісну характеристику, яка полягає в прагненні показати себе з кращого боку [43].

Українські дослідники, таки як Бойко О.В. вивчає феномен соціальної бажаності в контексті української культури. Вона зазначає, що для українців характерна висока потреба в соціальному схваленні, що може призводити до посилення соціальної бажаності [4].

Максименко С.Д. досліджує вплив соціальної бажаності на самооцінку юнаків. Він виявив, що юнаки з високим рівнем соціальної бажаності мають більш завищену самооцінку, що може призводити до неадекватної оцінки своїх можливостей [22].

Бочарова О.В. у своїй роботі "Соціальна бажаність як фактор самопрезентації особистості" описує соціальну бажаність як прагнення людини створити позитивний образ себе в очах інших. Вона підкреслює, що у юнацькому віці ця потреба стає особливо гострою, адже юнаки шукають схвалення та прийняття з боку однолітків [6].

Салміна Н.В. у статті "Соціальна бажаність і ціннісні орієнтації особистості" досліджує зв'язок між соціальною бажаністю та ціннісними орієнтаціями юнаків. Вона стверджує, що юнаки, які мають більш виражену соціальну бажаність, частіше обирають соціально схвальні цінності, навіть якщо вони не відповідають їхнім справжнім переконанням [31].

Боровинська І.М. у дисертації "Психологічні особливості соціальної бажаності у юнацькому віці" досліджує специфіку соціальної бажаності у юнаків та дівчат, а також фактори, що на неї впливають [5].

Зарубіжні дослідники, такі як Снайдер К.Р. розробив шкалу для вимірювання рівня соціальної бажаності. Ця шкала широко використовується в психологічних дослідженнях.

Лірі М. досліджує роль соціальної бажаності в міжособистісних стосунках. Він виявив, що люди з високим рівнем соціальної бажаності частіше брешуть і маніпулюють іншими людьми [52].

Д. Марлоу та Д. Краун розробили шкалу соціальної бажаністі, яка використовується для діагностики цієї схильності. Їх дослідження показали, що люди з високим показником за шкалою соціальної бажаністі частіше дають неправдиві відповіді на питання, щоб справити хороше враження [54].

С. Шефер у своїй теорії самосвідомості описує два типи самосвідомості: актуальне Я (ким я є) та ідеальне Я (ким я хочу бути). Він стверджує, що люди з високим рівнем соціальної бажаності прагнуть, щоб їхнє актуальне Я максимально відповідало ідеальному Я.

Психологи Салміна Н.В. та Тиханова І.Л. трактують поняття соціальної бажаності як феномен соціальної лінії дій, що дозволяє людині зайняти своє місце в новій соціальній ситуації та будувати стосунки з учасниками взаємодії [30]. Вони виділяють наступні компоненти соціальної бажаності:

- *мотиваційний компонент* – бажання бути визнаним значущими людьми, прагнення виконати соціальні очікування з метою отримання позитивної оцінки.
- *когнітивний компонент* — знання про вимоги та норми, які існують у суспільстві;
- *інтерактивний компонент* – є засобом зрозуміти соціальну ситуацію та оцінити свою поведінку з точки зору соціальних правил.
- *регулятивний компонент* – це здатність регулювати та коригувати власну поведінку на основі відомих знань і правил [30, 82].

Юнацький вік – це період інтенсивного розвитку особистості, коли людина формує свою самооцінку, систему цінностей та прагне до самоствердження. У цей час соціальна бажаність може відігравати важливу роль у наступних аспектах:

- *формування самоідентифікації:* юнаки шукають відповідь на питання "Хто я?", прагнуть знайти своє місце в соціальному середовищі. У

цій ситуації схвалення з боку однолітків стає дуже важливим, що може призводити до посилення соціальної бажаності.

- *розвиток самооцінки:* юнаки дуже чутливі до думки інших людей про себе. Це може змушувати їх приховувати свої недоліки, здаватися кращими, ніж вони є насправді.
- *необхідність прийняття:* юнаки прагнуть бути частиною групи, бути прийнятими однолітками. Це може змушувати їх підкорятися груповим нормам, навіть якщо вони не згодні з ними.
- *формування самосвідомості:* юнаки з високою соціальною бажаністю можуть більше орієнтуватися на думку інших людей про себе, ніж на свої справжні почуття та цінності. Це може призвести до нещирості та нездатності прийняти себе таким, яким він є.
- *поведінка*: юнаки з високою соціальною бажаністю можуть частіше йти на поводу у однолітків, навіть якщо це суперечить їхнім власним переконанням. Їм може бути важливо здаватися "своїми" і не відрізнятися від інших.
- *психологічне благополуччя*: надмірна стурбованість думкою інших людей може призвести до тривожності, депресії та низької самооцінки.
- *вибір професії:* юнаки та дівчата можуть обирати професію не з урахуванням своїх інтересів та здібностей, а з огляду на те, що вважається престижним та соціально схваленим.
- *спілкування з однолітками:* юнаки та дівчата прагнуть бути прийнятими однолітками, тому вони можуть відповідати на питання та поводитися таким чином, щоб справити на них сприятливе враження.

Соціальна бажаність не завжди є негативним явищем. Вона може допомогти людині краще адаптуватися до соціуму, налагодити стосунки з іншими людьми та досягти успіху в житті. Проте, важливо, щоб людина усвідомлювала вплив соціальної бажаності на свої думки, почуття та поведінку.

Провівши теоретичний аналіз, ми виявили, що ефект соціальної бажаності може мати місце в будь-якій важливій соціальній ситуації. Юнаки та дівчата іноді підтримують і демонструють соціально прийняті моделі поведінки, не замислюючись про їх природу та походження. Ми вважаємо, що феномен соціально бажаної поведінки безпосередньо пов’язаний із соціальним середовищем, значущими людьми та здатністю групи впливати на індивіда. Таким чином, індивід, який погоджується з думкою більшості, з позицією або соціальними нормами малої групи або первинного колективу, отримує підтримку і схвалення членів групи, і навпаки, коли він порушує загальноприйняті норми, його зустрічають невдоволення, неприйняття, осуд, ненависть. і гноблення. У цьому випадку соціальні очікування не реалізуються, не виконуються і в дію вступають механізми соціального захисту [56]. Соціальний захист, можна розглядати, як надання неправдивої інформації, думок, брехні та обману.

Соціальну бажаність можна порівнювати з рівнем тривожності. У кожної людини є свій оптимальний або бажаний рівень тривожності - це так звана корисна тривожність. Оцінка людиною свого стану в зв'язку з цим є невід'ємною частиною самоконтролю і самовиховання. Під особистісною тривожністю розуміють стійку індивідуальну характеристику, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги і передбачає його схильність сприймати більш "фантазійну" ситуацію як загрозливу і реагувати на кожну з них певною реакцією. Особистісна тривога, як правило, активується сприйняттям певних стимулів, які сприймаються людиною як небезпечні для самоповаги та самооцінки. Ситуативна або реактивна тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, страхом, занепокоєнням, нервозністю. На рівні здорового глузду ми припускаємо, що соціальна бажаність визначає рівень тривожності, тобто людина, яка хоче подобатися оточуючим, повинна хвилюватися про те, як її сприймуть інші і чи не буде

вона несхвалена, неприйнята по відношенню до соціальних норм у певній групі.

Робимо висновок, що ціннісні орієнтації в юнацькому віці можуть змінюватися під тиском суспільства, соціальних очікувань і загальноприйнятих думок. Ми пояснюємо ці зміни феноменом «соціальної бажаності».

У юнацькому віці, коли особистість формується, соціальна бажаність може впливати на поведінку та вибір. Важливо, щоб прагнення бути прийнятими не перетворювалося на негативний вплив на самооцінку та не викликало стрес у випадку відхилення від стандартів групи. З іншого боку, соціальна бажаність може стимулювати розвиток соціальних навичок, таких як спілкування, емпатія, та сприяти формуванню стабільних дружб та соціальних зв'язків. Вона може сприяти розвитку самосвідомості та самовпевненості особистості. Отже, соціальна бажаність в юнацькому віці відіграє значущу роль у формуванні особистості, адаптації до суспільства та побудові взаємовідносин з оточуючими.

2.3. Взаємозв'язок самооцінки та неправди в різних психологічних теоріях

Ми вважаємо, що сьогодні мало хто сумнівається в тому, що проблема вивчення неправди та ставлення до неї сучасних людей є дуже актуальною. Це явище, з яким люди часто стикаються у своєму житті. Вічна проблема людської щирості, обману та брехні не раз ставала предметом дискусій у художній літературі, філософії, соціології та психології. Є різні види брехні. Це елементарна брехня, егоїстична, як засіб досягнення егоїстичних цілей, безкорислива брехня і брехня співчуття, нарешті, соціальна брехня, часто посилена як обов'язок. Така брехня, на відміну від правди, викликана врятувати суспільство і цивілізацію від краху і загибелі.

Однак, феномен неправди завжди буде цікавий як явище, і ще до кінця не вивчений для життя людини та її адаптації до суспільства. Питання надзвичайно актуальне з психологічної точки зору в контексті аналізу когнітивного, емоційного, інтелектуального, мотиваційного, ціннісного аспектів, оскільки соціальний вимір особистого розвитку неминуче змушує кожного вибирати різні стратегії адаптації та взаємодії з іншими. Представники різних вікових груп звертаються до неправди та брехні, як до захисної, маніпулятивної та гнучкої поведінки, яка допомагає приховати або замовчувати певні факти чи іншу інформацію.

Самооцінка та неправда - це два складні психологічні явища, які тісно пов'язані між собою. Різні психологічні теорії пропонують різні пояснення того, як ці два феномени взаємодіють. У цьому розділі ми ґрунтовно розглянемо цю тему, досліджуючи різні теоретичні перспективи.

Взаємозв'язок самооцінки та неправди в різних психологічних теоріях" проводить глибокий аналіз взаємозв'язку між самооцінкою та неправдою в рамках різних психологічних теорій. Дослідження включає аналіз психології особистості, психодинамічну, когнітивну та соціальну психологію, а також інші психологічні підходи. Робота детально вивчає взаємозв'язок самооцінки - процесу оцінки себе самого - та неправди, виявляючи спільні аспекти та відмінності у сприйнятті цих явищ з точки зору різних психологічних теорій [49; 57; 42].

Психоаналітична теорія. Згідно з психоаналітичною теорією, люди з низькою самооцінкою можуть частіше вдаватися до неправди, щоб захистити своє крихке Его. Неправда може використовуватися для того, щоб здаватися більш бажаним, успішним або компетентним, ніж це є насправді. Це може бути способом привернути увагу або уникнути критики.

Теорія соціального навчання, стверджує, що люди вчаться говорити неправду, спостерігаючи за поведінкою інших людей і наслідуючи її. Люди з низькою самооцінкою можуть частіше бачити, як інші люди говорять неправду, щоб отримати бажане, і тому можуть вважати, що це прийнятний спосіб поведінки.

Гуманістична теорія, зосереджується на потребі людей у самоактуалізації. Люди з низькою самооцінкою можуть відчувати, що їм потрібно говорити неправду, щоб бути прийнятими іншими або щоб досягти успіху. Вони можуть відчувати, що їхнє справжнє "Я" недостатньо добре, тому їм потрібно створити фальшиву особистість, щоб отримати схвалення.

Когнітивна теорія, стверджує, що люди з низькою самооцінкою мають більш негативні думки про себе та свої здібності. Ці негативні думки можуть призвести до того, що люди будуть частіше говорити неправду, щоб приховати свої недоліки або здаватися більш компетентними, ніж вони є насправді.

Теорія самопрезентації, стверджує, що люди постійно намагаються створити позитивне враження про себе на інших. Люди з низькою самооцінкою можуть частіше використовувати неправду як спосіб маніпулювати враженнями інших людей про них. Це може включати брехню, щоб здаватися більш успішним, привабливим або компетентним, ніж насправді.

Теорія захисту Его, люди з низькою самооцінкою частіше брешуть, щоб захистити свою тендітну самооцінку. Брехня може використовуватися для того, щоб здаватися кращим, ніж насправді, або щоб уникнути критики та осуду.

Теорія самозбереження, стверджує, що люди брешуть, щоб зберегти своє благополуччя. Це може включати брехню, щоб уникнути покарання, отримати винагороду або захистити себе від шкоди.

Теорія когнітивного дисонансу, стверджує, що люди брешуть, щоб зменшити дискомфорт, який виникає, коли їхні дії не відповідають їхнім переконанням.

Теорія соціального впливу, стверджує, що люди частіше брешуть, коли вони знаходяться під впливом інших людей. Це може бути тому, що вони хочуть здаватися кращими в очах інших або тому, що вони бояться бути відкинутими.

Теорія емоційного регулювання. Згідно з цією теорією, люди брешуть, щоб регулювати свої емоції та почуття. Люди з низькою самооцінкою можуть частіше брехати, щоб уникнути почуттів сорому, ганьби або тривоги.

Виходячи з аналізу різних психологічних теорій, щодо впливу неправди на самооцінку особистості, можемо зробити висновки, що брехня може негативно впливати на самооцінку людини кількома способами:

- *Почуття провини***:** коли людина бреше, вона може відчувати почуття провини, яке може негативно впливати на її самооцінку.
- *Сором:* брехня може призвести до почуття сорому, адже людина може відчувати себе нечесною або непорядною.
- *Зниження довіри:* коли люди дізнаються, що людина їм збрехала, вони можуть втратити довіру до неї. Це може призвести до того, що людина буде відчувати себе менш цінною і гідною.

Дослідження показали, що люди з низькою самооцінкою частіше брешуть, ніж люди з високою самооцінкою. Це може бути тому, що люди з низькою самооцінкою більш емоційно вразливі і відчувають більшу потребу захищати себе.

Інші дослідження показали, що люди частіше брешуть, коли вони знаходяться в ситуаціях, які загрожують їхній самооцінці. Наприклад, люди частіше брешуть про свої досягнення, коли вони знаходяться в конкурентній ситуації.

Самооцінка та неправда – це два психологічні явища, які тісно пов'язані між собою. Рівень самооцінки може впливати на схильність людини до брехні, а брехня, в свою чергу, може негативно впливати на самооцінку.

Для висвітлення теми розкриємо особливості брехливості та брехливості як явища на кожному віковому етапі з урахуванням особливостей особистісного та соціального розвитку особистості на кожному етапі.

Дитинство. Особливості дитячої брехні тісно пов'язані з віковими особливостями цього онтогенетичного періоду. На цьому віковому етапі дитина особливо гостро потребує позитивного схвалення найближчого оточення, тому їй найлегше використовувати брехню, прикрашаючи «Я-образ» і тим самим одночасно формуючи власну позитивну «Я-концепцію». Тому позитивне ставлення та оцінка особистості дитини є основою її психологічного виживання та мінімізації її неправдивих проявів [2].

Діти дошкільного віку перебувають у фазі активного розвитку образного мислення, тому вони схильні фантазувати, створювати уявні ситуації та бути їх героями. Тому брехливі вигадки є показником когнітивного розвитку дитини, оскільки фантазування та придумування історій стає основою формування мови та уяви дитини. Свідомість дитини працює у двох напрямках: реальному та фантастичному – таким чином дитина формує свій особистий інформаційний простір, створює свою таємницю та має в ній потребу. За таких умов неправдивість пов’язане з іншими потребами – захистом від вторгнення інших у власний внутрішній світ [15].

Калька Н. М. зауважує, що діти з шести років починають надавати «Доросле забарвлення» брехні, оскільки її використовують для зміни реальності, досягнення цілей, реалізації власних бажань і запобігання негативним наслідкам власних дій [16, 154].

Зауважимо, що свідоме приховування правди та обман можна розглядати з точки зору психологічного аналізу з семирічного віку. Конструктивний аналіз мотивів брехні та обману подає у своїй науковій розвідці вчений А. Тюленєва, яка визначає причини брехні на основі праці фахівця в галузі дитячої психології Л. Кутнер. Назвемо їх далі так [39]:

1. *Страх покарання* - у цьому випадку дитина використовує брехню як банальний захисний механізм.

2. *Підвищення самооцінки* - найчастіше використовується дітьми молодшого шкільного віку. Створюючи історії, вони прагнуть підвищити свій соціальний статус, самооцінку, фінансові надходження, тощо. Як правило, брехня в цьому контексті вживається дітьми, які позбавлені батьківської уваги або відчувають приниження з боку інших людей або тих же батьків.

3. *Протест* - для багатьох дітей брехня – це можливість переступити певні межі та кинути виклик авторитету дорослих. Коли їй задають питання, дитина свідомо обманює, тому що сприймає запитання як вияв батьківського контролю та влади і тому захищається.

4. *Встановлення особистих кордони* - певному віці дитині гостро потрібен особистий простір і незалежність. Водночас надмірна потреба батьків у захисті та контролі призводить до брехні та ізоляції.

5. *Проблеми в сім'ї* - частота і зміст брехні можуть бути відображенням сімейних проблем. Дитина може використовувати брехню як підсвідоме бажання поліпшити стосунки між батьками. У той же час батьківський егоїзм і нетактовність також можуть стати причиною схильності до брехні. На даний момент причина в вимогливості батьків. Якщо дитина не може відповідати всім очікуванням батьків, але занадто відповідальна, вона може дозволити собі використовувати брехню як механізм захисту.

6. *Потреба в увазі та визнанні* - привернення уваги оточуючих за допомогою фантазії, обману, вигадки тощо.

7. *Наслідування дорослих* - часто дитина виконує вказівки батьків і бреше, або батьки обманюють дитину або не виконують своїх обіцянок (наприклад, обіцяють щось купити, зробити, кудись піти і не виконати). Зрештою, у дитини формується стереотип брехні та обману як нормального явища і водночас норми поведінки в соціумі [39].

Отже, підсумовуючи, можна зробити висновок, що дитяча брехня пов'язана в першу чергу зі страхом бути покараним за певні дії, проступки, які не відповідають цінностям значущих дорослих. Одночасно з прагненням до самоствердження, бажанням фантазувати, страхом розчарувати чи засмутити батьків, намаганням уникнути покарання, бажанням привернути увагу інших людей, бажанням захиститися від стресу, наслідуючи приклад інших людей - як дорослих, так і дітей, симуляцією, за рахунок ревнощів або помсти.

Для брехні в підлітковому віці (11-15 років) характерні більш складні механізми, які зумовлені насамперед впливом статевого дозрівання на психіку підлітка та її дестабілізацією. Поведінкові стратегії підлітків у цьому віці характеризуються проявами від агресивної до вразливої та образливої поведінки. Для більшості підлітків брехня є формою бунту проти дорослих. До основних мотивів брехні в підлітковому віці відносяться:

- злочинний мотив;
- втеча від відповідальності за вчинок (основна причина виникнення такого мотиву – страх покарання, боягузтво, бажання не зруйнувати власну репутацію в цьому віці – виховання і пізнання себе як особистості, як громадянина, тощо);
- можливість заподіяння моральної шкоди (брехун отримує задоволення від того, що він комусь зробив, що було неприємно і боляче);

- неправда «заради задоволення»;
- брехня «для задоволення» (включає як фантазію, так і постійну потребу брехати і, таким чином, виступає як певний вид залежності);
- брехня як форма протесту і як засіб компенсації фізичного чи психічного дефекту особистості [39].

Як правило, брехня для підлітка - це можливість захиститися від нав'язування дорослими свого світогляду, або, навпаки, гра в дорослого, спроба піти на компроміс, обдурити його і залишитися на своїх позиціях. Найголовнішим для підлітків залишається бажання створити власний імідж серед однолітків, особливо перед особами протилежної статі [16, 155].

Невміння підлітка поєднувати дорослість і критичне ставлення батьків до цієї позиції призводить до брехні. Основна теорія, чому підлітки обманюють, полягає в тому, що їхні батьки не хочуть чути правду [16, 156].

Зауважимо, що викриття обману особливо болісно сприймається підлітками. Тому метою батьків ні в якому разі не має бути полювання на викриття брехні, а навпаки, створити умови, в яких підліток зможе без страху говорити правду.

У юнацькому віці (17-21 рік) брехня набуває ще кілька особливостей у зв'язку зі зміною соціального становища юнаків, оскільки в цьому віці практично завершується статеве дозрівання і пов'язане з ним «становлення особистості», починається самостійне життя, формування самостійності особистості та вибір професії.

Так, у зв'язку зі сформованим світоглядом молоді люди дуже гостро реагують на втручання в сферу їх цінностей і уподобань, тому основними мотивами брехні в юнацькому віці є бажання захистити свій внутрішній світ.

Брехня в цьому віці набуває різних відтінків, оскільки юнаки виявляють високу соціальну активність, залучаються до різних видів діяльності (навчальної, професійної), спілкування на різних рівнях (ділове, інтимно-особистісне) тощо. Відповідно, «відточується» частота і форма брехні. Оскільки молоді люди постійно балансують між навчанням-роботою, коханим-друзями, освітою-коханням, природно, що в деяких із цих сфер існує дезінформація, викликана внутрішнім бажанням і юнацьким максималізмом «встигнути все і всюди» і «бути завжди на високому рівні» [15].

Калька Н. та Шиделко А. зауважують, що основним видом неправди, характерним для юнацького віку, є самообман. Найчастіше психологічними механізмами виступають потреба в самозвеличенні, покращенні психоемоційного стану, постійна потреба в перемогах і тріумфах, тощо [16, 156].

Дорослі, зрілі люди використовують брехню, засновану на маніпуляції іншими. У дорослому віці брехня визначається конкретними мотивами і спрямована на досягнення конкретних цілей. Наукові дослідження показали, що в цьому віці найчастіше обманюють люди, які мають низьку стресостійкість, підвищену тривожність, невротизм, демонстративну акцентуацію та схильність до девіантної та злочинної поведінки [2].

Щодо особливостей ***брехні в літньому віці*** існує міф, що літні люди не брешуть. Однак примітно те, що насправді вони брешуть менше порівняно з усіма згаданими віковими категоріями. Коли має місце брехня, то в більшості випадків вона характеризується такою формою, як мовчання або неповідомлення певної інформації. Іноді спотворення або замовчування фактів пов'язано не з обманом, а з особливостями мнемічної діяльності особистості на цьому віковому етапі, а саме з погіршенням пам'яті [15].

Після короткого психологічного аналізу феномену брехні та брехливості в кожному віці ми виявили, що брехня відіграє важливу роль для кожної людини в суспільстві. Брехня, як захист, як самоствердження, як втеча від відповідальності, як маніпулювання, як підвищення самооцінки, як небажання говорити правду, як збереження авторитету, репутації, як помста, як знищення іншої людини, як насильство: психологічний, емоційний, економічний, медичний, сексуальний, дозвіллєвий і т. д.

Одним із перших психологічних досліджень, які вказали на гендерні відмінності у брехні й обмані, було дослідження В. Штерна (1904).

В. Штерна провівши теоретичний та емпіричне дослідження встановили, що неправдива поведінка в юнацькому віці формується на основі когнітивного (Я-образ) та емоційно-оцінного компонентів (самооцінка) і впливає на ставлення як до себе, так і до інших. У цьому віці реалізується потреба усвідомити себе як особистість зі своїми властивими здібностями, якостями та характеристиками, а разом з тим зростає вимога до оточення відповідного ставлення та визнання власної особистості, що провокує та пояснює неправдиву поведінку. Брехня серед юнаків є одним із способів досягнення цілей самоідентифікації та пошуку місця в суспільстві [18, 13].

Водночас наразі вже визначено основні типи неакадемічного інтелекту, а саме соціальний, емоційний інтелект та психологічний інтелект. Емоційний інтелект - це показник здатності усвідомлювати власні емоції та розуміти почуття інших людей. Введення в психологічну науку поняття емоційного інтелекту сприяло інтенсивному збільшенню кількості наукових досліджень, присвячених вивченню його характеристик, критеріїв оцінки, особливостей розвитку тощо [25].

Вчені дають обгрунтування феномену «емоційний інтелект» - як «здатність розуміти свої та чужі емоції та справлятися з ними». Емоційний інтелект як «здатність розуміти особистісні відносини, представлені в

емоціях, і керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу та синтезу» [25].

Отже, емоційний інтелект – це здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей: точно розуміти, оцінювати та виражати їх, інтуїтивно передбачати та розвивати здатність розуміти емоції інших людей.

Виходячи з обґрунтування вченими поняття «емоційного інтелекту», та проаналізованих нами факторів, що впливають на самооцінку, ми можемо сказати, що емоційний інтелект є чинником становлення самооцінки в юнацькому віці.

Тому, нас зацікавила, ця теорія, і ми вирішили проаналізувати дослідження, емоційного інтелекту, як чинника становлення самооцінки особистості до прояву неправди в юнацькому віці.

Пономаренко Я.С. та Потупало Д.Р. провели дослідження взаємозв’язоку видів брехливості та емоційного інтелекту дівчат та хлопців юнацького віку, і виявили, що дівчата, які використовують «етикетну брехню», здатні розуміти власні емоції та керувати ними. При цьому «етикетна брехня» багато в чому пов'язана з розумінням емоцій. Це говорить про те, що дівчата, які використовують «етикетну брехню», здатні зрозуміти власні почуття та почуття інших людей. Таким чином, дослідження особливостей зв’язку між видами обману та емоційним інтелектом у дівчат юнацького віку показало наступне: для дівчаток характерний зв’язок між етикетною брехнею та внутрішнім емоційним інтелектом.

Результати дослідження взаємозв'язку між різними видами обману та емоційним інтелектом у хлопців юнацького віку, показали, що вони використовують «брехню виправдання», здатні розуміти почуття інших людей і справлятися з їхніми емоціями. Бо «брехня виправдання» пов’язана з такою шкалою емоційного інтелекту, як міжособистісний емоційний інтелект. Так, дослідження особливостей зв'язку між видами обману та емоційним інтелектом у хлопців юнацького віку виявило

наступне: для хлопців характерний зв'язок між брехнею виправдання та міжособистісним емоційним інтелектом [27, 114].

Тож ми можемо сказати, що на основі аналізу систематизації досвіду теоретичних та експериментальних досліджень неправди, як індивідуально-психологічної властивості особистості з’ясувалося, що обман є складним структурним утворенням із гендерними ознаками.

Отже, з усього вище зазначеного, можемо зробити висновок, що взаємозв'язок між самооцінкою та неправдою є складним і багатогранним. Різні психологічні теорії пропонують різні пояснення того, як саме ці два явища пов'язані між собою. Дослідження показали, що люди з низькою самооцінкою частіше брешуть, ніж люди з високою самооцінкою. Це може бути тому, що люди з низькою самооцінкою більш емоційно вразливі і відчувають більшу потребу захищати себе.

Інші дослідження показали, що люди частіше брешуть, коли вони знаходяться в ситуаціях, які загрожують їхній самооцінці. Наприклад, люди частіше брешуть про свої досягнення, коли вони знаходяться в конкурентній ситуації.

Також, обман є складним структурним утворенням із гендерними ознаками.

Важливо зазначити, що зв'язок між самооцінкою та брехнею не завжди є прямим. Існують інші фактори, які можуть впливати на схильність людини до брехні, такі як ситуація, особистість, емоційний стан та культурні норми.

Проаналізовані нами дослідження та психологічні теорії показують, що:

- Люди з низькою самооцінкою частіше брешуть, щоб здаватися більш впевненими або успішними.
- Люди з високою самооцінкою можуть бути більш схильні до брехні, щоб уникнути конфліктів або захистити своїх близьких.

- Брехня може мати як позитивні, так і негативні наслідки для самооцінки.
- З одного боку, брехня може допомогти людині уникнути негативних оцінок і зберегти свою самооцінку.
- З іншого боку, брехня може призвести до почуття провини, сорому та зниження самооцінки, якщо вона буде розкрита.

ВИСНОВКИ

1. Викладені теоретичні аспекти проблеми самооцінки, допомогли нам зробити висновок, що «Самооцінка» - це ціннісне судження особистості про себе, свої можливості, якості та місце серед інших людей. Це складне психологічне утворення, яке включає в себе когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Під самооцінкою ми розуміємо найважливіший структурний компонент самосвідомості, який виконує регулятивну і захисну функції і впливає на поведінку, діяльність і розвиток особистості, а також на її взаємодію з іншими людьми. Формування самооцінки – це складний і динамічний процес, на який впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори, які є рушійною силою в діяльності та поведінці особистості. Функціями самооцінки є: регулятивна, захисна та пізнавальна. Самооцінка особистості характеризується стійкістю, недостатньою адекватністю, слабкою диференціацією змісту та відсутністю самокритичності.

2. До факторів, які впливають на самооцінку, можна віднести: внутрішні фактори та зовнішні фактори. Внутрішні фактори складаються з: фізичного розвитку, пізнавальних особливостей, емоційних особливостей та особистісних особливостей. До зовнішніх факторів можна віднести: сім’ю, однолітків, навчальні заклади, суспільство.

Важливі події, які істотно впливають на формування самооцінка, це: перші романтичні стосунки, вибір професії, невдачі та помилки.

Самооцінка не є статичною, вона може змінюватися під впливом різних факторів. На формування самооцінки можна впливати, адже вона не є вродженою.

3. Аналізуючи ПІДХОДИ вчених та їхні погляди на визначення явища «неправди», можна переконатися, що це явище дуже багатогранне і складне.

Неправда - це твердження, засноване на щирому неповному обізнанні особи, яка говорить про неповне знання предмета, про який йдеться. Неправда, як і обман, заснована на неповній інформації, але на відміну від обману людина не приховує відому інформацію і не переслідує жодних цілей, крім передачі повідомлення, яке містить неповну (або спотворену) інформацію. Деякі науковці асоціюють «неправду, брехню, обман» з аморальністю та шкодою, інші асоціюють свої теорії «неправду, брехню, обман» з вольовими діяннями.

Неправда може проявлятися в різних формах і мати різні функції в різних соціальних контекстах. Під видами неправди можна розуміти такі явища, як брехня, обман, маніпуляція, неправдива інформація, тощо. Вони можуть виникати у взаємодії між людьми та інших сферах буття.

Що стосується функцій брехні, то її можна використовувати для досягнення певних цілей, які можуть мати як позитивний, так і негативний характер. Наприклад, неправда може бути використана для захисту власних інтересів, збереження влади, маніпулювання суспільством або навіть захисту від реальної загрози.

Проаналізувавши психологічні аспекти категорії «неправди» в літературних джерелах вітчизняних і зарубіжних вчених, можна сказати, що питання «неправди» і «правди» є для людини вічним. Водночас, прийнято вважати, що неправда, брехня й обман — явища, притаманні лише людському суспільству. Неправда - це суперечливе, складне і вкрай заплутане психологічне явище, яке вимагає глибокого і детального вивчення.

Суспільна практика свідчить, що брехня, обман і неправда є неминучими соціально-психологічними складовими життя людини в суспільстві. У суспільних стосунках часто доводиться обманювати, а тому справа не в тому, щоб відкинути «неправду» як щось безсумнівно погане, а в поясненні механізмів її формування та розвитку.

4. Визначивши особливості соціальної бажаності та її роль у поведінці людини, ми виявили, що ефект соціальної бажаності може мати місце в будь-якій важливій соціальній ситуації. Юнаки та дівчата іноді підтримують і демонструють соціально прийняті моделі поведінки, не замислюючись про їх природу та походження. Ми вважаємо, що феномен соціально бажаної поведінки безпосередньо пов’язаний із соціальним середовищем, значущими людьми та здатністю групи впливати на індивіда. Таким чином, індивід, який погоджується з думкою більшості, з позицією або соціальними нормами малої групи або первинного колективу, отримує підтримку і схвалення членів групи, і навпаки, коли він порушує загальноприйняті норми, його зустрічають невдоволення, неприйняття, осуд, ненависть. і гноблення. У цьому випадку соціальні очікування не реалізуються, не виконуються і в дію вступають механізми соціального захисту. Соціальний захист, можна розглядати, як надання неправдивої інформації, думок, брехні та обману.

У юнацькому віці, коли особистість формується, соціальна бажаність може впливати на поведінку та вибір. Важливо, щоб прагнення бути прийнятими не перетворювалося на негативний вплив на самооцінку та не викликало стрес у випадку відхилення від стандартів групи. З іншого боку, соціальна бажаність може стимулювати розвиток соціальних навичок, таких як спілкування, емпатія, та сприяти формуванню стабільних дружб та соціальних зв'язків. Вона може сприяти розвитку самосвідомості та самовпевненості особистості. Отже, соціальна бажаність в юнацькому віці відіграє значущу роль у формуванні особистості, адаптації до суспільства та побудові взаємовідносин з оточуючими.

5. Самооцінка та неправда - це два складні психологічні явища, які тісно пов'язані між собою. Різні психологічні теорії пропонують різні пояснення того, як ці два феномени взаємодіють. У цьому розділі ми ґрунтовно розглянемо цю тему, досліджуючи різні теоретичні перспективи.

Взаємозв'язок самооцінки та неправди в різних психологічних теоріях" проводить глибокий аналіз взаємозв'язку між самооцінкою та неправдою в рамках різних психологічних теорій. Дослідження включає аналіз психології особистості, психодинамічну, когнітивну та соціальну психологію, а також інші психологічні підходи. Взаємозв'язок самооцінки - процесу оцінки себе самого - та неправди, виявляючи спільні аспекти та відмінності у сприйнятті цих явищ з точки зору різних психологічних теорій.

Виходячи з аналізу різних психологічних теорій, щодо впливу неправди на самооцінку особистості, можемо зробити висновки, що брехня може негативно впливати на самооцінку людини кількома способами: почуття провини, соромом, зниження довіри.

Після короткого психологічного аналізу феномену брехні та брехливості в кожному віці ми виявили, що брехня відіграє важливу роль для кожної людини в суспільстві. Брехня, як захист, як самоствердження, як втеча від відповідальності, як маніпулювання, як підвищення самооцінки, як небажання говорити правду, як збереження авторитету, репутації, як помста, як знищення іншої людини, як насильство: психологічний, емоційний, економічний, медичний, сексуальний, дозвіллєвий і т. д.

Дослідження показали, що люди з низькою самооцінкою частіше брешуть, ніж люди з високою самооцінкою. Це може бути тому, що люди з низькою самооцінкою більш емоційно вразливі і відчувають більшу потребу захищати себе.

Інші дослідження показали, що люди частіше брешуть, коли вони знаходяться в ситуаціях, які загрожують їхній самооцінці. Наприклад, люди частіше брешуть про свої досягнення, коли вони знаходяться в конкурентній ситуації.

Самооцінка та неправда – це два психологічні явища, які тісно пов'язані між собою. Рівень самооцінки може впливати на схильність людини до брехні, а брехня, в свою чергу, може негативно впливати на самооцінку.

Також, нас зацікавили гендерні відмінності у брехні й обмані, і ми вирішили проаналізувати дослідження, емоційного інтелекту, як чинника становлення самооцінки особистості до прояву неправди в юнацькому віці.

Таким чином, дослідження особливостей зв’язку між видами обману та емоційним інтелектом у ДІВЧАТ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ ПОКАЗАЛО, ЩО для дівчат характерний зв’язок між етикетною брехнею та внутрішнім емоційним інтелектом.

Дослідження особливостей зв'язку між видами обману та емоційним інтелектом у хлопців юнацького віку виявило, ЩО для хлопців характерний зв'язок між брехнею виправдання та міжособистісним емоційним інтелектом.

Отже, можна зробити висновок, що обман є складним структурним утворенням із гендерними ознаками.

Узагальнюючи все вище зазначене, можемо сказати, що гіпотеза нашого дослідження не повністю підтвердилась, так як важливо зазначити, що зв'язок між самооцінкою та брехнею не завжди є прямим. Існують інші фактори, які можуть впливати на схильність людини до брехні, такі як ситуація, особистість, емоційний стан та культурні норми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко І.Г. Самооцінка особистості як компонент особистісно- орієнтованого розвитку юнацькому віці. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.* Серія 12: Психологічні науки. 2016. Вип. 4. С. 191-198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2016_4_27

2. Баришполець О. Т. Брехня в інформаційному просторі та міжособовій комунікації: монографія. Кіровоград, 2013. 648 с.

3. Блаженко О.М. Психологічні особливості формування самооцінки підлітків. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/stud_almanah/v_1/4.pdf

4. Бойко О.В. Соціальна бажаність: психологічний феномен і проблема діагностики. Київ: Видавництво "Академія", 2004.

5. Боровинська І. М. Психологічні особливості соціальної бажаності у юнацькому віці: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2010. 20 с.

6. Бочарова О.В. Соціальна бажаність як фактор самопрезентації особистості. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Психологічні науки. 2010. № 74. С. 11–15.

7. Великий тлумачний словник сучасної УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

8. Войтка В.І. Психологічний словник. Київ: Вища школа. 1982. 215 с.

9. Георгінова Л. Вплив сім'ї на емоційну сферу особистості дитини. URL: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/649

10. Голюк О. А. Ціннісні орієнтації батьків як основа забезпечення гармонійного буття дитини у сім'ї. *Імідж сучасного педагога*. 2015. № 6 (155). С. 41–44.

11. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

12. Гошовська Д.Т. Моральна самооцінка як базовий компонент самоусвідомлення у процесі ревіталізації особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2013. Вип. 2. С. 54-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2013_2_18

13. Гриньова О. М. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій особистості в пізньому юнацькому віці. *Проблеми педагогічної та вікової психології.* 2018. №6. С. 9– 13.

14. Дядюкіна Є. В. Самооцінка як міждисциплінарне поняття. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. URL: https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN13/11devymp.pdf

15. Калька Н. М., Цивінська М. В., Зубач І. М. Детекція брехні у спілкуванні: соціально - психологічний аспект: навч.-метод. посібник. Львів, 2017. 120 с.

16. Калька Н., Шиделко А. Феномен брехні та брехливості: вікові особливості. *Сучасні тенденції розвитку освіти й науки : проблеми та перспективи*. Збірник наукових праць. 2020 р. Випуск 6. С. 153-158.

17. Карась Т. В. Етика неправди. Київ: Ніка-Центр, 2007.

18. Коврига Н. В. Стресозахисна та адаптивна функції емоційного інтелекту: автореф. … дис. канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2003. 20 с.

19. Козлова О.А. Соціальна психологія особисто- сті та спілкування: практикум для студентів спеці- альності 6.030101 «Соціологія». Харків : НТУ «ХПІ», 2017. 172 с.

20. Кулаков Р.С. Самооцінка та рівень домагань як психологічні детермінанти професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці. *Психологія: реальність і перспективи*. 2013. Вип. 2. С. 105-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2013_2_32

21. Майорчак Н. М. Психологічні аспекти категорії брехні у роботах українських і зарубіжних учених**.** *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. С. 96-104

22. Максименко С.Д. Вплив соціальної бажаності на самооцінку юнаків: дис. … канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2007.

23. Мартинова Т.О., Руль Ю. В. Сучасні погляди на брехню і правду у науковій літературі. URL: http://medpsyhology.pp.ua/brehnia-pravda

24. Наконечна О.В., Рудень Д.М., Сопівник Р.В. Регіональні та вікові особливості самооцінки сучасної української молоді. *Science and Education,* 2017. С. 172-180. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-4665-2017-6-26

25. Носенко Е. Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції / Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига. Київ: Вища школа, 2003. 126 с

26. Пенькова О.І. Самовдосконалення особистості її самооцінка. *Психологічний часопис*. 2015. № 1. С. 74-78.

27. Пономаренко Я.С., Потупало Д.Р. Психологічний аналіз проблеми брехливості та її взаємозв’язку з емоційним інтелектом у юнаків і дівчат підліткового віку. *Особистість, суспільство, закон.* Харків, 2019. С. 112-114

28. Пономарів О. Л. Психологія брехні. Київ: Либідь, 2004.

29. Попелюшко Р. П. Психологічні умови подолання негативної самооцінки в юнацькому віці : авто- реф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2008. 18 с.

30. Салміна Н. Г., Іовлєва Т. Є., Тиханова І. Л. Методика діагностики соціально бажаної поведінки, дослідження феномена соціально бажаної поведінки у дошкільному віці. *Психологічна наука та освіта*. 2006. №4. С. 81-94.

31. Салміна Н.В. Соціальна бажаність і ціннісні орієнтації особистості. *Психологія і суспільство*. 2012. № 4. С. 48–53.

32. Самооцінка, її види та механізми формування**.** URL: https://westudents.com.ua/glavy/77437-samootsnka-vidi-ta-mehanzmi-formuvannya.html

33. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

34. Скиба С.А., Дмитришин М.В. Вплив батьківських концепцій та поведінки на формування негативного «Я-образу» та заниженої самооцінки у дітей: Монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 100 с.

35. Спринська З.В., Сорочич Н. Соціально-психологічні чинники формування самооцінки у підлітковому віці. *Гібітус*. Вікова та педагогічна психологія. С. 87-91. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-5208. 2023.48.15

36. Ставицька С. О. Самооцінка реалізації життєвих цілей особистості у процесі розвитку самосвідомості. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова.* Серія 12 : Психологічні науки. 2012. Вип. 37. С. 14-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2012_37_6

37. Столярчук О. А. Вплив сім'ї на формування самооцінки дитини. *Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства*. матер. міжнар. наук.- практ. конф., 13 грудня 2012 р. Київ, 2012. С. 423-426.

38. Терлецька Л.Г. Процес самопізнання, його структура і роль у становленні особистості. С. 152-158. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob14_152.pdf

39. Тюленева Е. П'ять причин чому дитина бреше. URL: http://www.psychologies.ru/roditeli/children/5-prichin-pochemu-rebenok-vret/

40. Ушакова І.М. Самооцінка як основа психологічного захисту особистості. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2015. Вип. 17. С. 285-293. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2015_17_36

41. Фіцула М. М. Педагогіка. Навч. посібник. Київ: Академвидав, 2006. 559 с.

42. Шандрук О.Г. Вісім порад - як підвищити власну самооцінку. Навчально-науковий центр соціально-психологічної підтримки та резильєнтності. Західноукраїнський національний університет. м. Тернопіль. URL: https://www.wunu.edu.ua/university/centers/nncsppr/recommendations-and-tips/11633-8-porad-iak-pidvyschyty-vlasnu-samoocinku.html

43. Шевченко А. В. Теоретичне аналізування взаємозв'язку соціальної бажаності та ціннісних орієнтацій в юнацькому. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/9326/%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf?sequence=1&isAllowed=y

44. Шиліна А. А., Твердохвалова Ю.Л. Невербальна психодіагностика: текст лекцій за темою «Психодіагностика омани у спілкуванні». Харків, 2023. 10 с.

45. Штерн В. Вивчення показань свідків. *Проблеми психології «Брехня і показання свідків»*. Вип. 1. 1922. С. 40-72.

46. Яремчук Р. А. Психологічна сутність категорій «неправда» та «брехня» в межах інтерпретації результатів поліграфологічних досліджень. *Юридична психологія*. №1 (28). 2021. С. 81- 86. DOI: https://doi.org/10.33270/03212801.82

47. Barker E.T., Bornstein M.H. Global self-esteem, appearance satisfaction, and self-reported dieting in early adolescence. *J Early Adolesc*. 2010. № 30(2). P. 205–224. DOI:10.1177/0272431609332936.

48. Diener, E., & Diener, M. (1995). Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(4), P. 653–663. URL: https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.4.653.

49. Edward A. Johnson, Norah Vincent, Leah Ross. Self-Deception versus Self-Esteem in Buffering the Negative Effects of Failure. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0092656697921875

50. Frankfurt, H. G. On bullsh*t. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005.

51. Fray O. Lie Three ways to identify. How to read a liar's mind, how to trick a lie detector. 2006. URL: https://polygraph.ua/o-fraj-detekcija-lzhi-i-obmana/

52. Leary M. R. The social psychology of self-presentation. New York: Guilford Press. 2006.

53. Lewis, D. K. Convention: A philosophical study. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1969.

54. Marlow, D., & Crowne, D. The approval motive: Studies in evaluative dependence. New York: Wiley. 1964.

55. Pickhardt C. E. Adolescence and Self- Esteem *Teach adolescents how to maintain healthy self- esteem.* 2010 URL: https://www.psychologytoday.com/blog/ surviving- your-childs-adolescence/ 201009/adolescence-and-self-esteem

56. Popovych I. S. Social expectations in primary school age. *Proceedings of the 2nd International Academic Congress «Fundamental Studies in America, Europe, Asia and Africa»,* 27 Sept. 2014. USA. Vol. II. New York. 2014. P. 176–180.

57. Rufus S. Why Does Low Self-Esteem Make Us Lie—and How Can We Start Telling the Truth? URL: https://www.spiritualityhealth.com/blogs/worthy-a-self-esteem-blog/2014/09/24/anneli-rufus-why-does-low-self-esteem-make-us-lie

58. Shaw, S. P. Lying and deception: Theory and research. New York: Guilford Press, 2007.

59. Snyder C. R. The self-monitoring scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(2), 1992. P. 285-294.

60. Social Desirability Bias. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Social_desirability_bias